

Sanja VULIĆ
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb

STRUKTURA RJEČNIČKOGA ČLANKA U RJEČNICIMA IZVORNIH ČAKAVSKIH GOVORA

Rječnici izvornih čakavskih govora jesu samo oni čakavski dijalekatni rječnici za koje je rječnička građa prikupljena na terenu od izvornih govornika stanovitih mjesnih govora. To mogu biti samostalni rječnici ili pak popratni rječnici uz rasprave o čakavskom narječju. Unutar glave članka takvih rječnika obvezno se nalazi geografska odrednica (ukoliko se ne radi o rječniku jednoga mjesnog govora), a u tijelu se članka, pored prijevodne semantizacije, obično nalazi i egzemplifikacija.

Sintagma *rječnici izvornih čakavskih govora* u ovom se radu odnosi na četrdesetak rječnika koji prikazuju leksički fond izvornih čakavskih govornika, i to u našem stoljeću. Kako ih ovdje sve nabrajati ne bi imalo smisla, spominjat ću samo neke radove koji dobro ilustriraju osnovne značajke spomenute skupine rječnika. Većina takvih radova jesu dodatni rječnici uz radove o čakavskim govorima, kao npr. dodatni rječnik uz Hamm-Hraste-Guberinin *Govor otoka Suska*,¹ Mogušev *Današnji senjski govor*,² Finka-Pavešićev *Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici*,³ Finka-Šojatov *Govor otoka Žirja*,⁴ Ferencin *Trpanjski dijalekt pred sto godina i danas*⁵ itd. Puno je manje samostalnih rječnika kao što je npr. Turina-Šepićev *Rječnik čakavskih izraza*,⁶ Balažev *Hrvatski dijalekt u Devinskom Nuovom*

¹ Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina, *Govor otoka Suska*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, Zagreb 1956, str. 146-185.

² Milan Moguš, *Današnji senjski govor*, *Senjski zbornik* 2, Senj 1966, str. 115-146.

³ Božidar Finka, Slavko Pavešić, *Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici*, *Rasprave Instituta za jezik JAZU* 1 Zagreb 1968, str. 21-41.

⁴ Božidar Finka, Antun Šojat, *Govor otoka Žirja*, *Rasprave Instituta za jezik JAZU* 1 Zagreb 1968, str. 184-206.

⁵ Frano Ferenc, *Neke poslovice i izreke u Trpnju i rječnik*, *Pelješki zbornik* 1, Zagreb 1976, str. 453-460.

⁶ Zvonimir Turina, Anton Šepić-Tomin, *Rječnik čakavskih izraza (Područje Bakarca i Škriljeva)*, Rijeka 1977, 240 str.

Selu,⁷ Radišićev *Ričnik spliskog govora*,⁸ *Rječnik govora mjesta Sali*⁹ Ankice Piasevoli, a daleko je najopsežniji među njima prvi dio Hraste-Šimunovićeve *Čakavisch-deutsches Lexikona*.¹⁰

Rječnici se izvornih čakavskih govora međusobno prilično razlikuju po namjeni i leksikografskom pristupu, a time i po strukturi rječničkih članaka. Unatoč tome, moguće je izdvojiti glavne strukturalne značajke tih članaka koje su, u većoj ili manjoj mjeri, zajedničke glavnini rječnika.

Većina rječnika izvornih čakavskih govora unutar glave članka sadržava izgovorne odrednice natuknice, morfološke odrednice, izgovorne odrednice možebitnih popratnih oblika te različite uporabne odrednice natuknice.

Natuknica je, kao temeljni nositelj strukture glave članka, redovito donesena u polaznom obliku, a odstupanja su od toga pravila vrlo rijetka i mogu se susresti u tek ponekom rječniku, i to samo sporadično. Tako je npr. u splitskom rječniku glagolska natuknica *Bevi! – Pij* zabilježena u imperativnom obliku, a ponekad su i imeničke natuknice (koje nisu plurale tantum) unesene u množinskom obliku (npr. *pičugarije – sitnice*).

Izgovorne odrednice natuknice sadržavaju brojni rječnici, npr. susački, brinjski, žirjanski, saljski itd. Pritom je obično riječ o klasičnom načinu bilježenja akcenta i kvantitete te stanovitim fonetskim transkripcijama samoglasničkog i suglasničkog fonda pojedinoga govora, npr. *pamefyna*, f, *mudra glava* (u susačkom rječniku) ili *majka*, -e, f. (u žirjanskom rječniku). Zanimljivo je da od tog pravila odstupaju čak dva rječnika komiškoga govora. U Predgovoru komiškoga rječnika Pavla Mardešića-Centina, B. Finka ističe da je tu »naglasno obilježavanje svedeno samo na dvije opreke: na opreku prema mjestu naglasaka (naglašen slog ≠ nenaglašen slog) i prema dužini naglašenoga (dug naglašen slog ≠ kratak naglašen slog).«¹¹ Na taj su način zabilježeni naglasci i u Whyteovu komiškom rječniku,¹² s tim da se i Mardešić i Whyte koriste svaki svojom posebnom akcenatskom grafijom. Po toj im je značajki sličan i Joško Balaž. Taj autor u svom novoselskom rječniku nije bilježio naglaske, nego je izradio svoj sustav označivanja izgovornih odrednica koji se sastoji samo od oznake mjesta akcenta i kvantitete naglašenoga sloga. Te oznake bilježi

⁷ Joško Balaž, *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu*, Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj – Hrvatsko kulturno društvo u Nuovom Selu, Novo Selo 1991, 279 str.

⁸ Tonko Radišić, *Ričnik spliskog govora*, Santa Barbara (California) 1991, 90 str.

⁹ Ankica Piasevoli, *Rječnik govora mjesta Sali*, Matica hrvatska – Ogranak Zadar – Povjereništvo Matice hrvatske Sali, Sali 1993, 454 str.

¹⁰ Mate Hraste, Petar Šimunović, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Teil 1, Köln-Wien 1979, 1416 str.

¹¹ Pavao Mardešić-Centin, *Rječnik komiškoga govora*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 4, Zagreb 1977, str. 268.

¹² Robert Earl Whyte, *Komiški, a čakavian dialect its verbal morphology with texts and con-corded glossary*, The University of Wisconsin, Ph. D. 1967, 340 str.

duljom ili kraćom crticom ispod toga sloga.

U trećoj su skupini rječnici bez ikakvih izgovornih odrednica kao npr. trpanjski rječnik, Božanićevi dodatni rječnici uz njegovu *Komišku ribarsku epopeju*,¹³ splitski rječnik itd.

Morfološke su odrednice u glavi članka označene kraticama koje daju temeljne obavijesti o morfološkim značajkama natuknice. U nekim su rječnicima takve odrednice gotovo uvijek izostavljene, npr. u Tentorovu dodatnom rječniku uz njegov rad *Der čakavische Dialekt der Stadt Cres*,¹⁴ u Brabecovu dodatnom rječniku uz njegove *Govore podunavskih Hrvata u Austriji*,¹⁵ u Mardešićevu, u Turina-Šepićevu rječniku itd. U takvim se rječnicima glava članka najčešće sastoji samo od natuknice (npr. u Turina-Šepićevu: *cènere pepeljast, siv*). U nekim rječnicima (npr. u Ferencinu) nikada nema takvih odrednica uz polazni oblik.

Unutar glave članka imeničkih natuknica kraticom se bilježi gramatička odrednica roda (npr. u susačkom: *belunić, m. dinja*, ili u brinjskom: *batina, f.*).

Kada se genitivni oblici po vrsti ili mjestu naglasaka, odnosno po fonemskom sastavu osnove razlikuju od nominativnih oblika, nakon natuknice se bilježi ili čitav genitivni oblik (npr. u žirjanskom rječniku *kūlaf, kūlfa, m*) ili završetak toga oblika (npr. *muškīć, -īčā m.* u Jurišićevu *Rječniku govora otoka Vrgade*¹⁶). Samo manji dio tih rječnika ispred genitivnih oznaka sadržava padežnu kraticu kao obavijest o kojemu je obliku riječ (npr. u senjskom rječniku *zaslōn, gen. zaslōna, m. pregača*).

Ukoliko je imenička natuknica plurale tantum, ima oblik nominativa množine uz koji je, osim padežne, zabilježena i odrednica kategorije broja (npr. u žirjanskom rječniku *bīčve, bīčav, f. pl. čarape*).

Bilo bi nepotrebno istaći da je u svim rječnicima sačuvana cjelina natukničke riječi kad ne bi bilo jedne iznimke, a to je Balažev rječnik gdje je obično unutar same natuknice odijeljen gramatički morfem (npr. *škuol-a, luokv-a, čel-o* itd.).

Uz glagolske se natuknice kraticom bilježi gramatička odrednica glagolskoga vida (npr. u žirjanskom rječniku *bonacāti, pf. stišati se*).

Ukoliko se prezentski oblik akcenatski razlikuje od polaznog natukničkog infinitivnog oblika, bilježi se uz natuknicu oblik prvoga lica jednine, ispred kojeg je ponekad kratica kao obavijest o kojem je glagolskom vremenu riječ (npr. u senjskom rječniku *abrivāt se, prez. abrivān se, pf. otisnuti se*).

Ako natuknica pripada nekoj drugoj vrsti riječi, kraticom je obično označeno o kojoj se to vrsti riječi radi (npr. u susačkom rječniku: *ān, uskl.; bārzo, pril. brzo; dāre, vezn. jer; sprīd, prijedl.* itd.).

¹³ Joško Božanić. *Komiška ribarska epopeja. Čakavska rič* 1-2, Split 1983, str. 142-178.

¹⁴ Mate Tentor. *Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso) (Ein Beitrag serbokroatischen Dialektologie)*. *Archiv für slavische Philologie* 30, Berlin 1908, str. 186-204.

¹⁵ Ivan Brabec. *Govori podunavskih Hrvata u Austriji. Hrvatski dijalektološki zbornik* 2, Zagreb 1966, str. 114-116.

¹⁶ Blaž Jurišić. *Rječnik govora otoka Vrgade*. II dio, Zagreb 1973, 255 str.

Pridjevske se natuknice obično donose u obliku muškog roda pridjeva s nastavcima za ženski i srednji rod. Ukoliko se oblici ženskog i srednjeg roda razlikuju od oblika za muški rod mjestom ili vrstom naglaska, ili fonološkim sastavom osnove, obično se bilježe bilo čitavi bilo samo njihovi završeci (npr. u Jurišićevu rječniku *tělesan, tělesna -sno* krupan). Uz pridjevske se natuknice također često bilježi kratica za oznaku vrste riječi (npr. u brinjskom rječniku *bălav, adj.*).

U Tentorovu i Mardešićevu rječniku pridjevske su natuknice izražene neodređenim ili određenim oblikom pridjeva (najčešće muškog roda) bez popratnih odrednica o kojemu je od ta dva oblika riječ.

U Hraste-Šimunovićevu rječniku neodređeni se i određeni oblik pridjeva nalaze u sklopu zajedničke glave članka. Pridjevske su natuknice uvijek navedene u neodređenom obliku muškog roda, a poslije njih slijede određeni oblici (npr. *hranjiv, -njiva, -njivo (hranjivi), adj.*). Gotovo su uvijek tako strukturirane i glave članaka pridjevskih natuknica u senjskom rječniku, uz još obvezno bilježenje i nastavaka ženskog i srednjeg roda određenog oblika pridjeva. Usto je kraticom uvijek naznačeno o kakvu je obliku pridjeva riječ (npr. *dūnbok, -a, -o neodr. pridj. dūnbōki, -a, -o odred. pridj.*).

U sklopu leksikografskih članaka postojećih rječnika izvornih čakavskih govora ponekad su označene različite uporabne odrednice od kojih su u glavi članka najčešće geografske. Naravno, te su odrednice potpuno nepotrebne u rječnicima jednoga mjesnog govora (kao što su npr. *creski, susački, senjski, žirjanski, bruški, splitski, novoselski, saljski* itd.). Manji je broj rječnika što se po svom natukničkom sastavu temelje na jednom čakavskom mjesnom govoru, ali sadržavaju i natuknice sa širega čakavskoga područja, kao npr. Ribarićev dodatni rječnik uz rad *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*.¹⁷ Taj je rječnik temeljen na govoru Vodica uz obvezno donošenje geografskih odrednica uz natuknice koje nisu vodičke riječi nego su zabilježene u drugim mjestima (npr. *briči, u Nerezinama na otoku Lošinju slaviti; činka f. (u Medulinu), stjenica*). Dodatni rječnik uz rad *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*¹⁸ Helene Koschat izrađen je na temelju leksika Pajngrta, a uz riječi što ne pripadaju pajngrtskom govoru obvezno je naznačena geografska odrednica.

Naravno, postoje i rječnici širega područja od jednoga mjesnog govora u kojima nisu zabilježene geografske odrednice, kao npr. Brabecov.

U nekim su rječnicima zabilježene i stilske odrednice, a broj, vrsta i način bilježenja tih odrednica vrlo je raznolik.

Sve su spomenute odrednice obično sastavni dijelovi glave članka, ali kao što postoje određene zajedničke značajke strukture glave članka u rječnicima izvornih

¹⁷ Josip Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, *Srpski dijalektološki zbornik* 9, Beograd 1940, str. 128-207.

¹⁸ Helene Koschat, *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Wien 1978, str. 183-298.

čakavskih govora, postoje i određene sličnosti u strukturi tijela članka. Najviše je sličnosti u oblikovanju prijevodnih semantizacija i bilježenju egzemplifikacija. Kao i u standardnim dvojezičnim rječnicima, prijevodni je ekvivalent najčešći način bilježenja prijevodnih semantizacija u svim rječnicima izvornih čakavskih govora, bilo da su istojezični¹⁹ (što je većina tih rječnika) ili dvojezični (npr. dodatni rječnik uz rad *Čakavské nářečí v slovenskem Podunají* Václava Vážnoga,²⁰ rječnik Helene Koschat, Whyteov, Hraste-Šimunovićev itd.).

U slučajevima kada su u postojećim istojezičnim rječnicima natukničke riječi oblikom, sadržajem i izgovorom potpuno identične sa standardom, ostvareno je nekoliko mogućnosti strukturiranja tijela članka. U brinjskom su rječniku takvi prijevodni ekvivalenti istovjetni natuknici (npr. *băčva*, f. *bačva*). U Ribarićevu i žirjanskom rječniku neki se rječnički članci u takvim slučajevima sastoje samo od glave članka. Budući da nema tijela članka, nema ni prijevodne semantizacije (npr. u Ribarića: *nâčin*, gen. *nâčina* ili *šikara* f.).

U senjskom je rječniku izostanak prijevodne semantizacije uvjetovan poklapanjem forme i sadržaja natuknice i književnog ekvivalenta, a odstupanja su moguća jedino u akcentu (npr. *danās*, pril. *Danās je vĕlika fĕšta*) ili kvantiteti (npr. *găleb*, m. *Na Nĕzu ležĕdu se gălebi*).

Ti primjeri pokazuju da, za razliku od prethodnih rječnika, u senjskom rječniku leksikografski članci takvih natuknica imaju tijelo članka, ali se ono sastoji samo od egzemplifikacije.

Katkada se unutar tijela članka nalaze dva ili više prijevodnih ekvivalenta. Oni mogu biti u sinonimnom nizu (npr. u senjskom rječniku *barjămus*, m. *buka*, *graja*, *vika*), ali često imaju različite sadržaje jer je natuknička riječ homonim (npr. u senjskom rječniku *frăjlica*, f. 1) *djevojčica* 2) *riba Coris julis Gtr.*).

Ukoliko ne postoji prikladan prijevodni ekvivalent natuknice, u tijelima se članaka mnogih rječnika navode opisni ekvivalenti, npr. u Turina-Šepićevu rječniku: *koljĕnica zaštitnik koljena*.

U mnogim rječnicima postoje natuknice čije se značenje ne može prikladno izraziti ni prijevodnim ni opisnim ekvivalentom nego tek definicijom leksičke jedinice unesene u natuknicu. Stoga su leksikografske definicije vrlo značajan element strukture tijela članaka tih rječnika. Sadržaji su natuknica koje se objašnjavaju leksikografskim definicijama raznovrsni, a same definicije više ili manje precizne. Navest ću po jedan primjer iz žirjanskog, senjskog i Mardešićeva rječnika:

bôva, -e, f. plutača na koju se vežu brodovi

tunĕra, f. ogromne ljestve podignute uz obalu (obično u uvali, s čijeg vrha ribari paze kad će riba ući u predio opasan mrežama

¹⁹ Vidi: Milan Moguš, Nacrt za Rječnik čakavskoga narječja, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. 1, Zagreb 1985, str. 332.

²⁰ Václav Vážný, Čakavské nářečí v slovenskem Podunají, *Sbornik Filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě* V 47(2), Bratislava 1927, str. 133-203.

arganél – dugi, tanki, brodski konopac (oko 8 mm $\varnothing$) zaštićen protiv truljenja.

Egzemplifikacije su u rječnicima izvornih čakavskih govora česte premda ih nema u svim rječnicima, a tamo gdje ih ima nisu obavezno u svim člancima. Uvijek su zabilježene na terenu, tj. preuzete od izvornih govornika. Tek je tu i tamo poneka preuzeta iz nekog pisanog teksta što je uvijek posebno naznačeno. Najviše je egzemplifikacija u rječniku Helene Koschat. U tom, kao i u mnogim drugim rječnicima, sve su egzemplifikacije akcentuirane, npr.

koščica f Knochel; Kern; Deminutiv von *kuōst* – *Nōga joj je ũko koščice zatjēkla. Ne mōre–mu dāt črišne zā jis, až mi sāku koščicu požŕkne.*

Iznimka je saljski rječnik gdje su natuknice akcentuirane, ali egzemplifikacije nisu, npr.

ofregāti, sv izribati: »Poj ofregati portig i skale, pa pusti korenat da se prija osuši.«

Zanimljivo je da sama struktura tijela članka može dovesti u pitanje svrstavanje pojedinog djela u rječnike. Tako se npr. po strukturi glave članaka Balazhev rad može smatrati rječnikom, ali struktura tijela tih članaka ne može se smatrati uobičajenom pri izradbi rječnika. Naime, sadržaji su tijela članaka toliko raznovrsni da je teško nabrojiti sve načine njihova strukturiranja. Mogu se sastojati od sinonimnih prijevodnih ekvivalenata (npr. *čisl-o numero, bruo*), od opisnog ekvivalenta (npr. *bojat se imat strah; cipa:lin-a razkuoljeno drivo*), od sintagmatskih sklopova uz koje se može vezati natuknica i koji služe kao svojevrsna egzemplifikacija natuknice (npr. *mesa:r m. a i ov sičie mieso; nametat v. na pladanj rizancov*), od riječi s kojima se natuknica nalazi u ustaljenim sintagmatskim vezama (npr. *piet-a:k m. ka Veliki*), od usporedbe (npr. *milosrdan adj. kod Samaritan*), od stanovitih dijelekatnih odrednica (npr. *ča Polag ovoga slova se zariēduje naše nariečje va »čakavsko«*) itd. Ukoliko je natuknica ime stanovitoga blagdana, tijelo se članka ponekad sastoji od poslovice vezane uz taj blagdan (npr. *Lavrienče – curi, vuoda zdienče*).

Unatoč svim razlikama u strukturi bilo glave bilo tijela članka postojećih rječnika izvornih čakavskih govora, moguće je navesti osnovne značajke strukture rječničkih članaka koje bi svi rječnici takvoga tipa trebali sadržavati. To su unutar glave članka:

- a) natuknica u svom polaznom obliku;
- b) izgovorne odrednice natuknice i mogućih popratnih oblika, tj. akcenat, kvantiteta i fonetska transkripcija možebitnih specifičnih samoglasnika i suglasnika u pojedinom mjesnom govoru, s tim da svaki od eventualnih natukničkih homografa treba oblikovati svoj vlastiti rječnički članak;
- c) morfološke odrednice, i to:
  1. uz imeničke natuknice oznaka roda i, prema potrebi, obavijest o genitivnom obliku ispred kojega se nalazi padežna kratica;
  2. uz glagolske natuknice oznaka vida i prema potrebi obavijest o 1. licu jednine prezenta ispred kojega se nalazi kratica za oznaku glagolskog vremena;
  3. uz ostale vrste riječi treba biti kratica za oznaku vrste riječi;

4. uz pridjevske natuknice u polaznom obliku muškoga roda potrebno je navesti nastavke za ženski i srednji rod, a prema potrebi i oblike tih dvaju rodova, te iza toga kraticu za oznaku vrste riječi;

d) geografske odrednice ukoliko se ne radi o rječniku jednoga mjesnog govora.

Osnovne značajke strukture tijela članka jesu:

a) prijevodna semantizacija (u obliku prijevodnog ekvivalenta ili u njegovu nedostatku opisnog ekvivalenta, odnosno leksikografske definicije);

b) akcentirane egzemplifikacije.

Sve su ostale obavijesti i oznake najčešće suvišne i opterećuju rječnike ovoga tipa.

Od dosadašnjih rječnika izvornih čakavskih govora uglavnom su na navedeni način strukturirani rječnici V. Vážnoga, zatim susački, senjski, žirjanski, bruški²¹ te rječnici Blaža Jurišića i H. Koschat, a također i Hraste-Šimunovićev *Lexicon*. U većini se ostalih objavljenih rječnika s jedne strane može naći još niz različitih obavijesti koje prelaze okvire rječnika ovoga tipa, a s druge strane upravo u takvim rječnicima nedostaje niz prijeko potrebnih odrednica koje rječnik čine dijalekatnim.

THE STRUCTURE OF THE DICTIONARY ENTRY IN DICTIONARIES OF ORIGINAL ČAKAVIAN SPEECHES

Summary

In this paper the structure of dictionary entries of original čakavian speeches which are published as separate dictionaries or as supplements to papers on čakavian dialects is defined. The author gives concrete examples which show the inconsistencies of the structure of dictionary entries in the existing dictionaries of original čakavian speeches. On the basis of this analysis the author gives a list of relevant structural elements which have to be present in all future dictionaries of this type.

---

²¹ Jure Dulčić, Pere Dulčić, Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. 2, Zagreb 1985, str. 373-747.